

УДК 316

Л.О. СКІДІН

ІГРОВА ПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

У статті висвітлено інтерпретацію статусно-рольової взаємодії в контексті драматургічної соціології І. Гофмана. Визначено основну методологічну проблему сучасної соціології.

Ключові слова: соціальна взаємодія, соціологія, суб'єкт, особистість, статус.

Суттєвим недоліком сучасної інтеракціоністської соціології у контексті інтерпретації соціальної дії є її подання в занадто абстрактному вигляді, без конкретизації у просторі й часі, характеристик партнерів, урахування мотивацій, супротиву оточуючих, хоч би в плані визначення – невідання обраних смислів, а також боротьба за бажану суб'єктами такої взаємодії інтерпретацію.

Навіть таке основне поняття, як “самість” не було конкретизоване хоча б стосовно того, який життєвий смисл і життєве навантаження має соціальне самоздійснення взаємодіючих індивідів, наприклад, що з ними відбувається в тому випадку, коли індивід чи інший діючий суб'єкт досягне (не досягне) пошукуваної самості?

Такі недоліки мають місце саме тому, що соціальна взаємодія відбувається в позасоціальному просторі. Не дивно, що за такого підходу центральним моментом власне соціальної дії стає перманентна інтерпретація й реінтерпретація чужих дій, тобто – суто розумова або ментальна робота. За таких умов діючий соціальний суб'єкт трансформується в теоретика, а останній – у соціолога, котрий досліджує соціальні відносини, а не продукуючий чи репродукуючий їх суб'єкт.

Це зумовлює науковий інтерес до цієї методологічної проблеми, який ми спробуємо реалізувати в межах цієї статті. З цієї точки зору цікаво проаналізувати концепцію І. Гофмана, який спробував вирішити цю методологічну проблему за допомогою технологізованого підходу.

Мета статті – презентувати соціальну взаємодію в конкретному соціальному просторі.

Тільки в соціологічній концепції І. Гофмана, американського соціолога другої половини ХХ ст. (1922–1982), соціологія набула технологічного концептуалізування. Завдяки тому, що він суттєво змінив саму постановку проблеми, а разом із нею – трансформував й інтерпретував внутрішню сутність соціальної взаємодії [1–5].

І. Гофман насамперед акцентував увагу на смислово навантаженні соціальної взаємодії для суб'єктів, що взаємодіють. Задля цього необхідно з'ясувати, яку саме соціальну потребу задовольняє чи реалізує соціальний суб'єкт, вступаючи в соціальну взаємодію; відповідно до веберівського визначення соціальної дії як такої, що спрямована на сприйняття й оцінювання інших, І. Гофман запитує: а чого саме досягає ініціатор соціальної взаємодії, чого саме хоче він у такий спосіб досягти? Найпростіша й найочевидніша відповідь: він хоче справити певне враження, домогтися того, щоб інші сприйняли його так, як він того добивається, інтерпретували смисл його дій так, як їх інтерпретує саме ініціатор. Отже, він хоче досягти визнання, розуміння і схвалення, завдяки чому попередньо продумує, а потім підконтрольно конструює власну лінію поведінки.

За такого підходу ситуація принципово інша, ніж вона виглядала б, наприклад, у контексті структурного функціоналізму. Якщо там роль є тільки динамічним аспектом статусу, його певною індивідуалізацією чи персоніфікацією, тобто чимось вторинним і наслідковим, то в І. Гофмана роль постає визначальною і первинною: розглядається як передумова й детермінанта статусу.

Останній у такому разі буде визначатись тим, наскільки вдало суб'єкт соціальної взаємодії реалізував у власній рольовій поведінці власну заявку на пошукований статус, тобто, настільки переконав аудиторію (групу сприйняття й оцінки) у своєму праві зайняти пошукований ним статус. За такого підходу структура соціальної дії або соціальний акт має тричленну будову: роль (рольова заявка на статус) – престиж (оцінювання оточенням відповідності виконуваної ролі пошукованому статусу) – статус (визнання права на пошуковану соціальну позицію). Як бачимо, методологія І. Гофмана є протилежною парсонівській: у Т. Парсонса зміст ролі окреслений характером уже зайнятого статусу, у І. Гофмана – навпаки: роль як певна соціальна гра окреслює загальний профіль пошукованого суб'єктом соціальної взаємодії статусу.

Цей напрям (теорія соціальної драматургії) є одним з відгалужень символічного інтеракціонізму. У його основу покладено неприйняття й критику кантівсько-дюркгеймівського образу суспільства як чогось, попередньо уже створеного, що постає перед дослідником відносно завершеною конструкцією, яку треба лише дослідити, аби зрозуміти її закони й механізми. Зважаючи на це, основним предметом, як і фундаментальним поняттям гофманівського аналізу, є не структура, як у Е. Дюркгейма, а соціальна ситуація. При цьому домінуюче значення, знову ж таки, має не структура ситуації, а її визнання взаємодіючими соціальними суб'єктами. За такого підходу значущість мають не статуси й уже об'єктивовані норми, а правила і способи визначення саме цієї ситуації. Соціальна дія при цьому стає реакцією діючого індивіда на ту "значущість", яку приписують інші діючі суб'єкти в цій ситуації. Тому соціальний світ постає як перед діючим суб'єктом, так і

перед дослідником не як детермінований світ структур і функцій, а передусім, як ймовірний світ вірогідних смислів і значень.

За такого підходу, замість жорсткого причинно-наслідкового зв'язку з'являються відносно сталі залежності, де уявні, припустимі значення можуть мати цілком реальні наслідки. Тут думка І. Гофмана збігається з відомою теоремою Томаса-Знанецького: якщо люди визначають певну ситуацію як реальну, то вона цілком реальна за своїми наслідками. Доречно буде також зауважити, що є певний тематико-понятійний зв'язок між соціологами всього цього напрямку: Томас → Знанецький → Мід → Гофман = інстинкти → імпульси → жести → знаки → значення.

Таке визначення Гофманом суспільства зумовлює й відповідне визначення особи: це – безперервний процес становлення як взаємного пристосування, але не пристосування до вже існуючих норм і правил через їх засвоєння (як у Парсонса і структурного функціоналізму в цілому), а їх (норм і правил) перманентне творення і перетворення (реконструкція).

Більшість соціологів вважає І. Гофмана засновником драматургічного методу в соціології. Хоча він і працював у межах інтеракціоністської методології, його внесок у соціологію є відносно самостійним і вагомим, передусім у дослідженнях повсякденної поведінки, наскрізь просякнутої, на його думку, ритуалами, обмовками, натяками, символічними процедурами й прихованими, досить вдало замаскованими, конфліктами та способами їх розв'язання. Тому першу свою велику роботу він присвятив дослідженню механізмів презентації особою (точніше було б сказати – взаємодіючим суб'єктом) свого визначеного місця, яке вона посідає в певному соціальному середовищі, а також утвердженню легітимності вже зайнятого статусу чи презентації своїх претензій на його здобуття [7].

В основі цих стосунків лежить, на думку Гофмана, певний, наперед задуманий сценарій поведінки та його подальше “розігрування” перед “публікою”, в очікуванні схвалення й підтримки, або коригування в разі наявності негативних реакцій: сумніву чи несхвалення. Отже, він розглядає соціальне життя як театр, точніше, концептуалізує його за допомогою метафори театру.

Це означає, що тут ролі є не моделями заданої поведінки, а довільною інтерпретацією соціальними акторами приписаних чи “визначених” суспільним оточенням рольових очікувань (експектацій). При цьому домінуючим моментом стає вже не саме розігрування соціальної ролі, а, радше, аналіз актором того враження, яке він справляє на своє оточення (публіку) через свою роль у своєму спектаклі. Отже, зміщується й позиція розгляду аналітика: тепер він описує не те, що люди думають, що вони роблять, а те, що вони думають щодо думки “інших”.

Подальше застосування свого методу І. Гофман здійснює через аналіз поведінки людини у сфері девіантних відносин [4–5]. На це вказує вже сама назва робіт: у першому випадку – “сховище” (у значенні сирітських чи йому

подібних притулків); у другому – “тавро” – у значенні негативної соціальної мітки, оцінки і відповідної дії. Зазначені праці спрямовані на аналіз поведінки людей, яких так чи інакше “затаврували”, негативно судили про них або несхвально оцінили, вдалися до колективної чи соціальної ізоляції.

В основу гофманівського аналізу покладено дослідження поведінки людей у психіатричних лікарнях чи подібних до них закладах. Вони визначені І. Гофманом як “тотально” репресивні структури, тобто, заклади, нормативні правила яких спрямовані не просто на дисциплінацію та формальний контроль за поведінкою людини, а на позбавлення раніше набутої ідентичності, по суті – знеособлення людини. Аналіз репресивних закладів І. Гофманом зумовлює вихід на більш ширшу проблематику і методологію дослідження – тоталітарний соціальний порядок. Наступні його праці (“Конттури поведінки в публічних місцях”, “Стосунки на публіці”) продовжують обраний ним напрям і технологію дослідження. Тут цікавим є те, що здійснюється аналіз зворотнього боку раніше розглянутого: реакції довкілля на “презентацію себе”, тобто, визнає чи не визнає суспільне оточення презентації певного суб’єкта соціальної дії на певний соціальний статус. У І. Гофмана, це переважно, окремих індивідів, але описані ним механізми можна застосовувати й до інших соціальних суб’єктів, які претендують на певне місце в загальному соціальному порядку: групи, організації чи більші соціальної інституції типу церкви чи держави.

Певні спроби в такому напрямі робить і сам І. Гофман, зокрема, у таких останніх своїх працях, як “Аналіз фреймів” (здійснена спроба проаналізувати форми організації колективної самосвідомості й самоідентифікації відповідних “послань”) і “Розмовні форми” (“Forms of Talk”), де зазначене досліджено через аналіз лінгвістичних форм колективної комунікації.

У подальшому загальна концепція І. Гофмана зазнала значної, інколи не зовсім справедливої, критики. Виокремлено сумнівні джерела емпіричної інформації, що обмежені переважно довільним аналізом художніх творів; стиль його робіт також скоріше літературний, аніж науковий, а виклад – есеїстський; відсутня будь-яка спроба формальної систематизації. Порушені ним проблеми (і досить глибокі), нехай навіть інтуїтивні здогади, мають вагому наукову цінність. Найважливішим є те, що він досить ґрунтовно аргументував думку, яка є центральною для постмодерністської соціології; тому в певному значенні мережу суспільних взаємовідносин цілком доречно розглядати як своєрідний “текст”, який довільно пишуть взаємодіючі суб’єкти.

Передусім нас цікавить спрямованість концепції І. Гофмана – розглядати особистість як процес перманентного становлення, тобто створення і самостворення. Ідея ця не є новою, але цей факт зайвий раз доводить постійне повернення до неї та заперечення будь-яких спроб розкрити сутність людини й суспільних відносин лише через деякі сталі, стабільні та стійкі системи.

Щодо нашої теми, це означає, що слід розглянути такі нібито звичні поняття соціології, як “статус”, “роль”, “престиж” тощо, як динамічний і внутрішньо суперечливий процес, зокрема процес їх взаємної конверсії і реконверсії. Символ у цьому процесі посідає важливе місце завдяки, між іншим, і своїй здатності до постійних трансформацій і реконверсій.

У такому контексті суспільство виглядає не завершеною будовою, а постійною новобудовою і перебудовою, перманентною взаємодією у тому числі й взаємодією уявлень суб’єктів, що взаємодіють стосовно одного, які є такими ж плинними, як і інші боки людської взаємодії. Отже, І. Гофман, усупереч закидам деяких його критиків щодо недостатньої “академічності”, усе ж здійснив наукове відкриття: він описав досить важливий, хоч і не визначальний, аспект суспільних відносин: їх “замаскованість”, постійне свідоме чи несвідоме “маскування”, отже, і перманентне зривання масок, або “демаскування”. Розкриття причин, механізмів і технології цього боку суспільної взаємодії і можна приписати І. Гофману як його персональний внесок у подальший розвиток соціології. Таку методологію сам він називає “драматургічним підходом”.

Таку постановку питання ми вважаємо досить обґрунтованою: суспільство є водночас і певною сценою, і процесом виконання ролей, і маскуванню (до речі, сам термін “особа” (“персона”) означає маску). Саме цей аспект безпосередньо соціальної взаємодії і вводить у соціологічний аналіз Гофман. Проте це не означає, що його концепція обмежена тільки інтимними моментами людської взаємодії; ці аспекти відносин мають місце й у великих групах, формальних організаціях і соціальних інституціях. Хіба не є електоральною взаємодія певним “театром”, де актори грають на публіку, при цьому не стільки розкриваючи, скільки приховуючи свої справжні наміри й бажання?

Зрозуміло, що звузивши предмет дослідження до особливого сегменту соціальної реальності, І. Гофман зобов’язаний був використовувати і певний, дещо особливий – ситуаційний – набір понять і термінів у цілому. Такими, зокрема, є “задум” (сценарій майбутньої поведінки), “виконання”, “співучасть”, “присутність”, “представництво”, “статусні символи” (саме вони є домінуючим предметом дослідження), “підтримка”, “визнання”, “схвалення”, “сприйняття” тощо. Специфічними є предмет та емпірична база дослідження: “декорація” сцени, одяг, ритуальні дії, репліки, обновки, статусні символи.

Суспільна взаємодія при цьому зводиться до процесу взаємного створення вражень. У свою чергу, цей процес (створення вражень) поділяється на стихійний чи несвідомий – неусвідомлюваний самовираз (автоматичне або інстинктивне самоуявлення) і націлений, або свідомий чи попередньо сплановане самовираження, і відносно малоусвідомлене самовираження, через яке особа чи інший соціальний суб’єкт не стільки подає, скільки виказує себе. При цьому існує об’єктивна необхідність у тому, аби

якісь моменти поведінки подати більш яскраво, тоді як інші – затінити. Навмисність і театральність стає при цьому незворотною, а театральні знаки й символи обов'язковими. Саме вони, як стверджує І. Гофман, і висуваються на передній план соціальної взаємодії, як і декорація, простір взаємодії (сцена), очевидний і залаштунковий сценарій розгортання подій, рутинні й інноваційні дії. Керуючись цим, він вводить свої критерії соціальної стратифікації, де людські спільноти поділяються на “ініціаторів”, “виконавців”, “глядачів”, “сторонню публіку”. Особливістю цих угруповань є те, що вони, переважно мають ситуативний характер, тобто, створюються під реалізацію певного завдання. Має місце при цьому неформальний консенсус щодо майбутньої гри, груповий етос (вузькогрупові мови і правила поведінки), ініціатори, група підтримки, а також залаштунковий простір, деяка подібність “спеціалістів”, призначенням яких є контроль за будь-якими відхиленнями у виконанні заданого сценарію та попередження можливих “провокацій”.

Аби уникнути можливих непорозумінь, І. Гофман не ототожнює мистецький і життєвий театр. Термін і образ театру є для нього скоріше способом такого подання матеріалу, який би виразив із достатньою очевидністю його теоретичний задум, переклав академічні поняття на зрозумілі для сприйняття й оцінки образи, констатував, що між театральними постановками і життєвими хитрощами чи викрутасами має наявний формальний і змістовий паралелізм.

Проте тут окреслюються різні цільові завдання: художній театр прагне щось зобразити, життєвий – нав'язати: певну оцінку і сприйняття ситуації, її підтримку, збереження, стабілізацію й увічнення на якомога довший період. Хоч між ними є й певна подібність. Справа часто виглядає так, що немов би між учасниками взаємодії заздалегідь існує певна домовленість, дія буде сприйматися як певна умовність, існує замаскований контракт щодо ініціатив і колективних зворотних реакцій, наперед уведений певні обмеження, місце, правила – як сукупність дозволених і заборонених дій.

Особливе значення при цьому має нібито попередня домовленість щодо сприйняття “життєвого театру” як дійсного життя, тобто заборона на критику і викриття чи демонстративне неприйняття. Співучасники розглядають це як порушення попередньо складеної, хоч ніким і не підписаної, конвенції. Постановки питання про те, що в цьому випадку переважає: віталізація театру чи театралізація життя, настільки ми можемо судити, Гофман уникає. Він тільки наголошує на їх взаємній подібності.

Також варто підкреслити, що особливу увагу І. Гофман приділяє тому моменту, коли відбувається порушення контракту, коли сценаристи, актори чи глядачі починають вести себе всупереч попереднім домовленостям. Він розглядає це не просто як загрозу цілісності сценарію, а як загрозу встановленому порядку відносин. Саме тут утримується можливість поєднання гофманівської соціальної драматургії з конфліктуалістською мето-

дологією, маючи на увазі як конфліктуалістське тлумачення життєвого театру, так і соціодраматургічний аналіз соціальних конфліктів. Саме тому він особливо зосереджений на аналізі “дезінтегруючої” комунікації, використовуючи такі символи, як “двозначність”, “замовчування”, “драматургічна вірність”, “обережність виконавців” тощо.

Задля опису і тлумачення подібних ситуацій І. Гофман користується термінами суворо ситуативного призначення: контракт, одинична взаємодія, партія (колективна взаємодія), сюжетна лінія, розв’язка тощо.

Символ не є безпосереднім предметом у його дослідженнях. Більше того, він практично не вживає цей термін. Проте його концепція є прямим відгалуженням від символічного інтеракціонізму, а всі його твори описують саме причини, механізми й наслідки символічної (точніше було б – символічної) взаємодії людей, груп і організацій. Його тексти при цьому, буквально просякнуті символізмом. Тому концепцію І. Гофмана, безумовно, можна оцінити як символічний акціоналізм дії; у цьому значенні вона цілком може слугувати певною теоретичною базою дослідження відповідних соціальних проблем і ситуацій.

При цьому варто підкреслити, що І. Гофман, всупереч Т. Парсонсу й усьому структурному функціоналізму в цілому, розглядає роль не як залежний і наслідковий елемент статусу, не як “динамічний аспект статусу”, а як автономний і досить важливий момент соціальної взаємодії, саме момент соціальної активності, яка спрямована на завоювання нового, тобто ще не існуючого у суб’єкта соціальної дії, статусу. Тому роль визначена в І. Гофмана насамперед як заявка на статус, що може бути як прийнятою, так і відхиленою.

Так, у його праці “Стигма” розглядається саме такий момент соціальної взаємодії, коли оточення не погоджується з самоідентифікацією (рольовою самозаявкою) діючого суб’єкта, змушеного в умовах колективного остракізму захищати свою ідентичність (рольову заявку на пошукуваний статус). При цьому особливо вдало й продуктивно аналізується І. Гофманом соціальна природа формальних соціальних структур (інституцій), призначенням яких є репресія тих соціальних ідентичностей, яких конкретне суспільство, або його особливий сегмент не визнають, уважають ворожими чи небезпечними для себе [7].

Висновки. Саме більш досконала, довершена й продуктивна інтерпретація статусно-рольової взаємодії і є, на нашу думку, найбільш цінним мотивом драматургічної соціології І. Гофмана, принаймні в контексті окресленої нами проблеми. Хоча в цілому ми чудово розуміємо, що перманентна інтерпретація та реінтерпретація класичних текстів є одним із механізмів розвитку чи історичної еволюції соціології. Також усвідомлюємо, що кожний дослідник бачить у класичних текстах те, що хвилює насамперед саме його.

Список використаної літератури

1. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life / E. Goffman. – N. Y. : Anchor Books, 1959. – 136 p.
2. Goffman E. Asylums / E. Goffman. – Chicago : Aldine, 1962. – 212 p.
3. Goffman E. Stigma. Prentice / E. Goffman. – Hall : Englewood cliffs, 1963. – 264 p.
4. Goffman E. Frame Analysis: An Essay in the Organization of Experience / E. Goffman – N. Y. : Harper and Row, 1974. – 318 p.
5. Goffman E. Gender. Advertisement / E. Goffman // Studie and the Antropologie of Visual Communication. – 1976. – № 3. – P. 69–95.
6. Goffman E. Interaction Ritual: Essay on Face – to-Fase Bihavior. / E. Goffman. – N. Y. : Anchor Books, 1967. – P. 5-47.
7. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман ; пер. с англ. – М. : Канон-Пресс – Ц, 2000. – 302 с.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2013.

Скидин Л.О. Игровая презентация социального взаимодействия как методологическая проблема современной социологии

В статье представлена интерпретация статусно-ролевого взаимодействия в контексте драматургической социологии И. Гофмана. Определена основная методологическая проблема современной социологии.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, социология, субъект, личность, статус.

Skidin L. Gameplay presentation of social interaction as a methodological problem of modern sociology

Article predstavlena interpretation of status and role of interaction in the context of sociology dramaturgiynoy J. Hoffman. Identify the main methodological problem of modern sociology.

J. Hoffman primarily focused on the meaning of social interaction for entities that interact. To do this, find out what kind of social need or satisfies implements social subject , engaging in social interaction ; according to Weber's determination of the social action as such, that perception and aims to assess ing others, I. Hoffman asks, but what exactly is the initiator of social interaction, what exactly he wants to achieve in this way ? The simplest and nayo - chevydnisha answer : he wants to make a certain impression , to ensure that others perceived him as he achieves that , interpreted the meaning of his actions the way they interpret the same initiator . So he wants to achieve recognition , understanding and acceptance, thus pre- thinks , but in fact under the control constructs its own course of action .

Key words: social interaction, sociology, subject, personality, status.